

УДК 378.018.8:33-051

DOI: 10.31499/2706-6258.2.2019.178462

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Кірдан Олександр, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

У статті проаналізовано результати дослідження стану професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти. На пілотажному етапі педагогічного експерименту шляхом анкетування викладацького персоналу та здобувачів вищої освіти досліджено резерви підвищення ефективності організації освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів, а саме: можливість індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти; використання традиційних та інноваційних форм і методів навчання, упровадження активних та інтерактивних форм та методів навчання і викладання.

Ключові слова: стан професійної підготовки, система неперервної освіти, неперервна економічна освіта, анкетування, навчання та викладання, форми навчання, методи навчання, викладацький персонал, здобувачі вищої освіти.

THE RESULTS OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE ECONOMISTS IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION

Kirdan Oleksandr, PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Economics and Social-Behavioral Sciences Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-2667-6589

E-mail: kirdan_alex@ukr.net

The relevance of the research is connected with the necessity of diagnosing the state of professional training of future economists at the present stage.

The purpose of the article is to analyze the state of professional training of future economists in the system of vocational education. The achievement of the research goal made it possible to use general theoretical methods: analysis, synthesis, specification, generalization and empirical methods: surveys and questionnaires.

It is stated that the possibility of individualization of educational trajectories of higher education graduates in the laws and regulations now begins to be implemented gradually in institutions of higher education, but the practical realization of this process has significant differences in different institutions of higher education and is far from reaching the model level. It is established that the choice of educational disciplines of choice is carried out formally and does not allow higher education applicants to fully realize their personal potential and internal academic mobility. The necessity of approximation to asynchronous training and introduction of tutors aimed at helping applicants of higher education to form individual educational trajectories, develop professional competencies and others are emphasized.

It is established that the crisis of the knowledge paradigm, the implementation of the competent approach, determined the reorientation of the teaching staff of higher education institutions to search and appraise new approaches to traditional and innovative educational technologies and methods. It is stated that scientific, pedagogical and pedagogical workers of institutions of higher education are more conservative, cautious and balanced regarding the ratio of traditional and new forms and methods of work; continue to appreciate the effectiveness of traditional forms of educational work in the training of future economists: lectures, seminars and practical classes, laboratory works, etc. The questionnaire of students makes possible to ascertain the urgent need and the need to update the tried and tested forms of organization of the educational process traditionally used. The results of the questionnaire allowed to state that teachers and students as participants in the educational process are well-informed about the range of innovative forms and active methods of training future economists. Most respondents see the use of these forms and methods as positive changes in the organization of the educational process. However, lecturers judge and critically evaluate their level of knowledge of new methods of teaching, consider it necessary to increase their professional qualifications.

Keywords: *state of professional training, system of continuous education, continuous economic education, questionnaires, teaching, forms of training, methods of teaching, scientific-pedagogical and pedagogical workers, applicants of higher education.*

Результати аналізу теоретико-методологічних та концептуальних засад професійної підготовки майбутніх економістів дозволяють перейти до діагностики стану професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти. Виконання цього завдання є важливою передумовою для обґрунтування моделі розвитку професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

У наукових публікаціях Л. Дибкової, Г. Дутки, І. Демури, О. Зарубіної, Т. Коваль, Н. Кошелевої, Т. Наливайко, Т. Поясок, А. Спіціної, В. Третька та ін. схарактеризовано технології, форми й методи організації освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів. У 2019 р. захищено низку дисертаційних робіт з проблеми професійної підготовки майбутніх економістів. Так Т. Наливайко досліджено процес формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами інноваційних технологій у процесі професійної підготовки [1]; Є. Підлісним схарактеризовано процес формування правової культури майбутніх бакалаврів з економіки у процесі фахової підготовки [2].

Аналіз наукової періодики та дисертаційних й монографічних праць надав підстави констатувати, що комплексного сучасного дослідження стану професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти не виявлено. Відтак потребують ретельного аналізу резерви підвищення ефективності організації освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

Мета статті – оприлюднити результати дослідження стану професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти.

Відповідно до програми експериментальної роботи на пілотажному етапі педагогічного експерименту в листопаді – грудні 2016 р. проведено анкетування викладацького персоналу та здобувачів вищої освіти з економічних спеціальностей.

Загальна кількість опитаного викладацького персоналу склала 263 особи, 8 закладів вищої освіти. Найчисельнішою групою респондентів є кандидати наук – 187 осіб (71,1 %), доценти – 178 осіб (67,6 %), викладачів без наукових ступенів та звань – 54 особи (20,5 %); середній вік респондентів складає – 41,3 роки.

Загальна кількість опитаних здобувачів вищої освіти склала 659 осіб, які навчаються у 8 закладах вищої освіти I–IV рівнів акредитації. Серед респондентів –

майбутніх економістів переважають ті, хто навчається за освітніми програмами бакалаврату (4-річного та 2-річного терміну навчання) – 438 осіб (64,7 %). Всі респонденти навчаються на денній формі навчання. Незначною є частка здобувачів вищої освіти, які навчаються за рахунок держбюджету 79 осіб (12,6 %), переважна більшість навчаються на контрактній основі – 580 осіб (87,4 %). У вибірці представлено студентів всіх курсів навчання.

Розглянемо докладніше результати проведеного нами дослідження. Насамперед нас цікавили резерви підвищення ефективності організації освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів у системі неперервної освіти, насамперед можливість індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти – майбутніх економістів. Індивідуалізація освітніх траєкторій нині є одним із критеріїв успішності впровадження засадничих ідей Болонського процесу. Академічна мобільність здобувача вищої освіти та можливість навчання у закладах-партнерах, у тому числі й зарубіжних, активно підтримується у професійній підготовці майбутніх економістів вітчизняними університетами.

На наш погляд, при проектуванні та ухваленні освітніх (освітньо-професійних та освітньо-наукових) програм важливим складником долучення академічної спільноти до економічних реформ стало врахування економічних потреб регіону, включення роботодавців та інших стейкхолдерів до складу проектних груп, урахування можливостей (кадрових, матеріально-технічних, інформаційних) закладу вищої освіти та потреб і здібностей студентів. Все це, на наш погляд, призведе до поступової відмови від групового навчання по єдиному навчальному плану, до більшої гнучкості та варіабельності професійної підготовки майбутнього економіста.

З початку ХХІ ст. поступово розширювалася можливість здобувачів вищої освіти обирати навчальні дисципліни, брати участь у формуванні свого індивідуального навчального плану. Нині нормативними документами передбачено, що загальний обсяг вибіркового дисциплін має складати не менше 25 % від загального обсягу кредитів ЄКТС. Однак процес реальної індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти ще далекий від свого завершення.

Так, менше половини опитаного викладацького персоналу 108 осіб (41 %) і третина студентів 218 осіб (34,9 %) вважають, що у студентів відділення, факультету / інституту, напрямку, спеціальності, де вони викладають / навчаються є можливість формувати свій індивідуальний план. Для нас показовою є розбіжність між думками викладачів і студентів у даному питанні: вважаємо, що викладацький персонал закладів вищої освіти більше враховує нормативну складову та обов'язковість цього процесу, його потенційні можливості, а відповіді здобувачів вищої освіти відображають реальний стан справ або їх необізнаність з даного питання. Наш висновок базовано на тому, що значна кількість респондентів (54 викладачі та 109 студентів) вагалися із відповіддю на це питання та не змогли ствердно відповісти (відповідно 17,5 % викладачів і 17,4 % студентів).

Разом із тим і викладачі закладів вищої освіти, і студенти підтвердили, що процес індивідуалізації освітніх траєкторій навчання вже триває. Анкетування викладачів (101 особа, 38,4 %) дало підстави для висновку, що у рамках вільного вибору курсів за профілем освітньої програми в студентів була реальна можливість самостійного обрання таких курсів.

Однак відповіді студентів знижують оптимізм з цього приводу: лише 104 респонденти (16,6 %) заявили про те, що у них була можливість в 2015 р. або 2016 р. самостійно обирати навчальні дисципліни. Досить значною є кількість респондентів 268 осіб (42,9 %), які відзначили, що такий вибір їм не надавався. Це викликає небезпідставне побоювання, що реалізація вибіркового компоненту змісту освітніх програм як дієвого засобу індивідуалізації освітнього процесу здобувачів вищої освіти здійснюється досить формально і не дозволяє студентам реалізувати повною мірою свій особистий потенціал та академічні свободи.

На наш погляд, актуальною проблемою нині залишається готовність закладів вищої освіти до ведення роз'яснювальної роботи зі здобувачами вищої освіти щодо формування їх індивідуальної освітньої траєкторії, формування індивідуального плану навчання, наданні дієвої консультаційної допомоги у виборі предметів для навчання.

Значною є кількість респондентів-викладачів (122 особи, 46,4 %), які вважають, що головну роль у обранні дисциплін вільного вибору відіграє відділення / деканат / директорат, що пропонує студентам обрати дисципліну залежно від профілю навчання, або викладачі, які презентують свій предмет (46 осіб 17,5 %). На основі проведення анкетування встановлено, що 202 особи (32,2 %) респондентів-студентів поклалися виключно на себе та обирали курси самостійно, без будь-якої попередньої презентації, однак 58 осіб (9,3 %) не змогли відповісти на питання, як вони зробили цей вибір. Принагідно відзначимо, що практично жоден із опитаних здобувачів вищої освіти не вказав на допомогу «тьюторів», керівників проектних груп, гарантів освітніх програм, покликаних допомогти здобувачам вищої освіти у формуванні своєї індивідуальної траєкторії навчання та професійної підготовки як майбутнього економіста.

Намагаючись зрозуміти, які форми навчання нині найбільш затребувані та ефективні, ми включили до анкет низку питань про ставлення викладацького персоналу та здобувачів вищої освіти до традиційних та інноваційних форм і методів викладання і навчання.

Респондентам надавалася можливість проранжувати традиційні та інноваційні форми роботи. Так найбільш ефективними та доцільними для опанування освітніми програмами традиційними формами навчання респонденти-викладачі вважають семінарські та практичні заняття – вони отримали оцінку 4,67 бали за п'ятибальною шкалою. Подібну думку висловлюють і здобувачі вищої освіти, які теж надали практичним та семінарським заняттям найвищу оцінку – 4,47 бали. Принагідно відзначимо, що розходження в оцінці викладачів та здобувачів вищої освіти становить 0,2 бали. На другому місці, на думку викладацького персоналу закладів вищої освіти, практикуми та лабораторні роботи (4,48 бали) і підготовка та написання випускної кваліфікаційної роботи (4,44 бали). Показово, що для здобувачів вищої освіти на другому місці за важливістю для освоєння освітніх програм є виробнича практика (4,1 бали), а для викладацького персоналу, хоча вони оцінюють її теж досить високо (і навіть вище студентів – 4,24 бали), вона істотно поступається і названим вище формам навчання, і семінарським заняттям (4,27 бали).

На роздуми наводять і відмінності в оцінках таких форм організації навчальної діяльності, як семінарські заняття та написання курсових робіт. Якщо викладацький персонал вважає їх досить важливими (відповідно 4,27 і 4,00 бали), то здобувачі вищої освіти проранжували дещо інакше: поставили 3,94 бали за семінарські та 3,51 бали за курсову роботу. На наш погляд, причинами цього можуть бути досить формальне

ставлення студентів та формалізм у вимогах викладачів щодо роботи з першоджерелами під час підготовки до семінарських занять, несамостійність виконання курсових робіт та ін.

Принципово відрізняється ставлення викладацького персоналу та здобувачів вищої освіти до ефективності лекції як найголовнішої форми традиційної організації освітнього процесу. Якщо викладацький персонал закладів вищої освіти традиційно надає їй досить великої важливості (4,37 бали), то здобувачі вищої освіти більш критично висловлюють своє ставлення до лекційних занять (3,72 бали). Отже, вважаємо це достатнім аргументом на користь істотного перегляду поглядів викладачів щодо лекції як основної форми організації освітнього процесу у вищій школі.

Насторожує і той факт, що опитані респонденти обох груп однаково скептично ставляться до самостійної роботи студентів (СРС): викладачі оцінили її ефективність у 3,71 бали, студенти – 3,52 бали. Отже, можемо дійти висновку, що, незважаючи на всі освітні реформи, і зміст, і організація самостійної роботи потребує суттєвого удосконалення. Результати ранжування подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати ранжування ефективності традиційних форм організації освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів

№ з/п	Традиційні форми навчання	Викладацький персонал закладів вищої освіти	Здобувачі вищої освіти
1.	Лекції	4,37	3,72
2.	Практичні заняття	4,67	4,47
3.	Семінарські заняття	4,27	3,94
4.	Практикуми, лабораторні роботи	4,48	3,97
5.	Самостійна робота	3,71	3,52
6.	Виробнича практика	4,24	4,10
7.	Курсова робота	4,00	3,51
8.	Випускна кваліфікаційна робота	4,44	3,98
9.	Консультації, колоквиуми	3,52	3,11

Як показують результати ранжування, викладачі взагалі істотно вище, ніж студенти, оцінюють всі традиційні форми навчальної роботи – переважна більшість оцінок викладачів вище 4 балів, більшість оцінок студентів – нижча 4 балів. Отже, констатуємо про назрілу потребу оновлення традиційних широко використовуваних форм організації освітньої діяльності та очевидну затребуваність цього процесу студентським складом закладів вищої освіти.

Одним із напрямів оновлення освітнього процесу в закладах вищої освіти є проведення аудиторних занять в активній та інтерактивній формах. Як показують результати анкетування, викладачі та студенти достатньо добре обізнані щодо активних та інтерактивних форм і методів проведення занять. Найбільш звичними для викладацького персоналу закладів вищої освіти виявилися дискусія (80,4 %), бесіда (78,4 %), ділова гра (73,3 %), мозковий штурм (70,7 %). Меншу поінформованість викладачі мають щодо організації проведення таких форм як брифінг (34,9 %), організаційна гра (37,5%), кейс-метод (41,3 %), лекція із заздалегідь запланованими помилками (45,3 %) та ін.

Щодо студентів, то їх пріоритети суттєво відрізняються від поглядів викладачів: найпопулярнішими формами та методами професійної підготовки майбутніх економістів названо дискусію (80,2 %) і бесіду (76,6 %), тренінг (64,0 %), ділову гру і майстер-класи (57,9 % і 55,5 %). Результати анкетування подані у таблиці 2.

Таблиця 2

**Результати анкетування поінформованості учасників освітнього процесу
щодо активних та інтерактивних форм і методів професійної підготовки
майбутніх економістів**

№ з/п	Активні та інтерактивні форми і методи	Викладацький персонал закладів вищої освіти, %	Здобувачі вищої освіти, %
1.	Дискусія	80,4	80,2
2.	Бесіда	78,4	76,6
3.	Ділова гра	73,3	57,9
4.	Мозковий штурм	70,7	64,8
5.	Лекція із заздалегідь запланованими помилками	45,3	20,8
6.	Кейс-метод	41,3	58,9
7.	Організаційна (рольова) гра	37,5	28,7
8.	Брифінг	34,9	20,4
9.	Тренінг	28,7	64,0
10.	Майстер-клас	20,8	55,5

* Сума відповідей респондентів становить понад 100 %, так як більшість опитаних обрали більше однієї відповіді.

Наступне питання анкети було запропоновано для того, щоб визначити, які інтерактивні форми та методи використовуються в освітньому процесі з професійної підготовки майбутніх економістів у закладах вищої освіти. Результати анкетування подані у таблиці 3.

Таблиця 3

**Результати анкетування щодо використання активних та інтерактивних форм
і методів у професійній підготовці майбутніх економістів**

№ з/п	Активні та інтерактивні форми і методи	Викладацький персонал закладів вищої освіти, %	Здобувачі вищої освіти, %
1.	Бесіда	73,8	70,5
2.	Дискусія	71,9	73,8
3.	Мозковий штурм	46,4	37,5
4.	Ділова гра	43,1	23,4
5.	Організаційна (рольова) гра	38,2	18,7
6.	Метод проектів	34,8	9,2
7.	Лекція із заздалегідь запланованими помилками	20,8	14,2
8.	Тренінг	17,7	15,6
9.	Кейс-метод	15,4	14,8
10.	Брифінг	9,7	8,4
11.	Не використовують вищевказаних методів	2,8	6,7

* Сума відповідей респондентів становить понад 100%, так як частина з опитаних обрали більше однієї відповіді.

Як свідчать результати анкетування (табл. 3.), викладачі безумовно першість серед активних та інтерактивних форм і методів надали бесіді (73,8 %) та дискусії (71,9 %), а всі інші форми та методи, які, на наш погляд, потребують значно довшого часу попередньої підготовки викладачем, істотно відстають: мозковий штурм (46,4 %), ділова гра (43,1 %), організаційна (рольова) гра (38,2 %), метод проектів (34,8 %) та ін. Результати анкетування засвідчують, що відповіді здобувачів вищої освіти про широке використання дискусій (73,8 %) та бесід (70,5 %) як активних та інтерактивних форм та методів цілком збігаються із думкою викладачів. Однак використання мозкового штурму (37,5 %) та ділових ігор (23,4 %) як активних форм і методів навчання не у повній мірі підтверджується у відповідях здобувачів вищої освіти. Насторожує і той факт, що 2,8 % викладачів визнають, що не використовують таких методів узагалі, а 6,7 % здобувачів вищої освіти вважають, що особисто вони під час аудиторних занять жодного разу не залучалися до активних та інтерактивних форм і методів навчання.

Безсумнівно, результати анкетування надали можливість констатувати, що більшість викладацького персоналу ознайомлена зі найрізноманітнішими інноваційними формами та методами викладання і навчання. Однак показники залученості викладачів і студентів до використання активних та інтерактивних форм і методів організації освітнього процесу виявилися дещо іншими – домінування за формами та методами, що не потребують довготривалої попередньої підготовки. Вважаємо доцільним упровадження результат орієнтованого підходу у професійну підготовку майбутніх економістів та застосування активних й інтерактивних форм та методів навчання і викладання, а саме: лекція за технологією «перевернутого навчання», лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція «вдвох», організаційні (рольові) та ділові ігри, тренінги, кейс-метод, метод проектів та ін.

Ми також запропонували викладацькому персоналу надати самооцінку (за п'ятибальною шкалою) знань про інноваційні форми і методи навчання та викладання (див табл. 4).

Таблиця 4

**Результати самооцінювання викладацьким персоналом знань
про інноваційні форми і методи навчання та викладання**

№ з/п	Характеристика	Викладацький персонал закладів вищої освіти, %
1.	Досконало володію методикою використання інноваційних форм і методів (5,0)	11,2
2.	Дуже добре володію методикою використання інноваційних форм і методів (4,00–4,99)	35,4
3.	Достатньо володію методикою використання інноваційних форм і методів (3,00–3,99)	38,7
4.	Не достатньо володію методикою використання інноваційних форм і методів (1,00–2,99)	14,7
5.	Вважаю за доцільне підвищення кваліфікації	89,4

Таким чином, результати анкетування засвідчують високий рівень знань щодо інноваційних форм і методів навчання та викладання (46,6 %), на достатньому рівні володіють методикою використання інноваційних форм і методів 38,7 % респондентів.

Вагомим вважаємо показник, який засвідчує, що абсолютна більшість викладацького складу закладів вищої освіти (89,4 %) вважають за доцільне пройти підвищення кваліфікації щодо використання інноваційних форм і методів навчання та викладання.

Отже, закладена у законодавчо-нормативних документах можливість індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти нині упроваджується у закладах вищої освіти, однак практична реалізація цього процесу має суттєві відмінності та далека від досягнення взірцевого рівня. Констатуємо, що обрання навчальних дисциплін за вибором студентів здійснюється досить формально і не дозволяє, на наш погляд, здобувачам вищої освіти реалізувати у повній мірі свій особистісний потенціал і внутрішню академічну мобільність. Вважаємо доцільним у закладах вищої освіти реалізовувати стратегії наближення до асинхронного навчання (конструктивістська теорія освіти) та започаткувати діяльність тьюторів, з метою допомоги студентам у формуванні індивідуальних програм навчання / освітніх траєкторій.

Криза знаннєвої парадигми, реалізація компетентнісного підходу детермінувала переорієнтацію викладацького персоналу закладів вищої освіти на пошук та апробацію нових підходів до традиційних та інноваційних освітніх технологій і методів. Як підтверджують результати анкетування, викладацький персонал більш консервативно відноситься до співвідношення апробованих (традиційних) та новітніх форм і методів навчання та викладання; досить високо оцінює ефективність традиційних форм навчальної роботи у професійній підготовці майбутніх економістів. Аналіз результатів анкетування студентів уможлиблює констатацію назрілої потреби та затребуваності оновлення апробованих і традиційно використовуваних форм та методів організації освітнього процесу.

Результати анкетування дозволили констатувати, що викладачі та студенти як учасники освітнього процесу достатньо добре поінформовані про спектр інноваційних форм та активних методів професійної підготовки майбутніх економістів. Більшість викладацького персоналу та здобувачів вищої освіти вбачають у їх використанні позитивні зміни в організації освітнього процесу, однак викладачі виважено і критично оцінюють свій рівень оволодіння інноваційними методами навчання та викладання, вважають необхідним підвищення кваліфікації у цьому напрямку.

Перспективи подальшого розвитку вбачаємо у дослідженні системи неперервної професійної підготовки майбутніх економістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наливайко Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами інноваційних технологій у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2019. 21 с.
2. Підлісний Є. В. Формування правової культури майбутніх бакалаврів з економіки у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Умань, 2019. 21 с.

REFERENCES

1. Nalyvaiko, T. V. (2019). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
2. Pidlisnyi, Y. V. (2019). Formuvannia pravovoi kultury maibutnikh bakalavriv z ekonomiky u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uman [in Ukrainian].